

ІСТОРИКО-КРАСЗНАВЧИЙ НАУКОВИЙ ДИСКУРС

УДК 903.2(477.82)

С.М. Локайчук, І.О. Сумленна,
Г.В. Охріменко

КЕРАМІЧНІ ВИРОБИ НОСІЇВ СТЖИЖОВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

У статті розглядаються питання технології, орнаменталізації та особливостей стжижовської культури на території Волинської височини.

Ключові слова: стжижовська культура, керамічне виробництво, декор.

В данной статье рассматриваются вопросы технологии, орнаментирования и особенностей стжижовской культуры, на территории Волынской возвышенности.

Ключевые слова: стжижовская культура, керамическое производство, декор.

In this article the questions of technology, ornamenting and features of stzhizhovska culture, are examined on territory of Volhynia sublimity.

Key words: stzhizhovska culture, ceramic production, dekor.

Кераміка стжижовської культури (СК) належить крім усього до видатних мистецьких явищ а датується середнім періодом бронзи (2000-1600 рр. до н. е.). Різноманітність форм її виробів, вишуканий багатий декор пояснюється впливами поліетнічного середовища в якому вона формувалась: пізньонеолітичних нечисельних груп Полісся, культур кулястих амфор, ранньошнурової, городоцько-здовбицької, межановицької, багатоваликівської. За пишністю та багатством декору вона може рівнятися до пізньотрипільської та катакомбної. Компонент останньої був вирішальним у складанні СК.

Технологія виготовлення кераміки. Аналіз керамічних виробів СК показує різноманітність їх форм. Більшість посудин так само, як і їх орнаменталізація, вирізняються певною оригінальністю. Все це показує, що майстри керамічного виробництва цієї культури володіли відповідно високим мистецьким смаком. При цьому Є. Глосік відзначає, що вони вироблялися у примітивних умовах. Всі керамічні вироби відзначаються специфічними кольорами, які залежали від особливостей випалу (очевидно, на відкритому вогнищі та в ямах), обробкою поверхні (внутрішньою та зовнішньою). Характерними рисами кераміки в багатьох випадках є її крихкість. Ані в польській, ані в українській фаховій літературі немає спеціальних всеоб'ємних досліджень з теми про керамічне виробництво в цій культурі, хоча спроби такі робилися: Охріменко, Кучинко, Кубицька [2]. Щоправда, в Польщі була у свій час видатна робота В. Голубовіча та Є. Глосіка [4, с. 44].

Глина, добута в копальні, подрібнювалася, очищалася від домішок, заливалася водою в певних заглибленнях на кілька місяців, переважно на зиму. Після цього сировина набувала пластичних властивостей. Потім для її знежирення додавали пісок, дрібно товчений посуд, інколи товчений камінь (жорстви). Це робили для того, щоб уникнути тріщин під час висушування або випалювання виробу. Далі з цієї перемішаної маси виготовляли посуд. Зазвичай використовувалась одна з цих домішок: або жорства, або шамот, а пісок у невеликій кількості додавався завжди або був натуральною домішкою в глині. В Люблінському регіоні поширення СК часто домішувався потовчений гранітний камінь. Для цього камені нагрівалися у вогні, а потім різко заливалися водою і вони розтріскувалися. Помічена залежність між діаметром зернинок граніту і товщиною виробів: великі зернинки видно на зламі товстостінних посудин. Деякі фрагменти з Стжижова мають такої домішки 1/3 від загальної керамічної маси. У деяких виробках видно велику домішку потовченого старого посуду (с. Чудви Костопільського р-ну Рівненської обл.) [4, с. 44, 45].

Виготовлення посуду. Стжижовський посуд виготовлявся по-різному. Найчастіше доліплювали окремі частини до раніше підготовленого дна. Це стосується великих посудин, ваз, горщиків, амфор. Менші екземпляри склеювалися з декількох частин. Невеличкі посудини робили з одного чи кількох шматків глини. У тім числі «бочечкоподібні» вироби. Характерною особливістю багатьох великих посудин СК були потовщені краї вінець. Для їхнього виготовлення використовували округлі в перетині валики, які доліплювалися до верхніх частин тулуба. До подібних виробів належить

широковідкрита посудина з ями № 10 в Стжижові та фрагменти верхніх частин посуду із Волиці Страклівської (м. Дубно).

Поверхню доліплених частин посудин потім згладжували. Значний відсоток виробів прогладжувався, але ідеальне вирівнювання спостерігається рідко. Завершувався процес виробництва посуду протиранням віхтем трави. Але це виконувалося вже на підсушених і, можливо, орнаментованих виробах, від чого на нижніх частинах посуду залишалися риси і смуги. Така обробка проводилася як з середини, так і ззовні посудини. Тонкостінні вироби протиралися м'якими віхтями трави [4, с. 45-46]. Напряв протирання здебільшого був навскісним або горизонтальним. Цей звичай носіями стжижовської культури запозичений від населення ямної та катакомбної культур.

Інші вироби з глини. Крім посуду, гончарі СК виробляли глиняні кружечки та прясла. Кружечків таких знайдено небагато, зокрема в Рацєборовіце. Такий виріб має округлу форму, сплющений, в середині невеличкий отвір, поверхня старанно вигладжена, діаметр виробу близько 4 см. Можна припустити, що це є модель коліщатка до воза.

Знахідки прясел СК також дуже рідкісні. Одне з них виявлене в похованні № 16 в Рацєборовіце. Воно округле, має дещо овальний профіль та маленький отвір посередині. Інший виріб біконічної форми виявлено в ямі № 9 у Стжижові. Кілька подібних виробів цієї культури відомо з теренів Західної Волині.

Форми виробів СК. Є. Глосік на основі відомої йому кераміки з Волині та південно-східної Люблінщини виділив 9 головних типів форм посуду СК [4, с. 29-40]:

Тип I. Посудини яйцеподібної овальної форми, серед яких виділено 4 підтипи:

- 1) яйцеподібні вироби класичної форми з короткими шийками та широким дном;
- 2) з овальним тулубом, але S-подібним профілем;
- 3) близькі за формою до баняка;
- 4) форма, близька до тюльпаноподібної у верхній частині.

Тип II. Амфори. Це дуже поширений тип посуду, який характеризується кулястим тулубом, виразно виділеною шийкою, різною формою вух, широким дном (Рис. 5, Рис. 6). Серед амфор Є. Глосік виділяє **тип А** з вузькими шийками, а під ними — два вуха. Самі ж вироби високі, стрункі. Підтипами типу А є:

- 1) амфори овальні, з 8-подібним профілем;
- 2) посудини низьких пропорцій, що нагадують велику кулю, відтяті в місці дна, з шийкою, розхиленою назовні;
- 3) злегка профільовані форми у вигляді двох стіжків, часто на них є потовщення (валики) з карбуванням, вуха інколи прямокутні;
- 4) грушоподібні амфори різних розмірів з двома вушками.

Тип Б. «Банясті» амфори з широкими отворами, середньої величини, приземкуваті. До підтипів належать:

- 1) невисокі вироби з чотирма вухами;
- 2) двовухі широкодонні амфори, що мають з двох протилежних сторін пластичні виступи.

Автор виділяє ще тридцять амфор, які відзначаються особливо багатим декором та слабким випалом. Робилися вони, напевно, з ритуальною метою - використовувалися в похованнях (Горчин, Грудек Надбужний).

Тип III. Посуд вазоподібний. Представлений 24 екземплярами. Це широковідкриті вироби зі звуженою верхньою частиною. Придонні частини плавно переходять у невелике дно.

Виділяються такі групи:

- 1) вази з чотирма вухами та максимальним нахилом вінець до середини;
- 2) вази без вух, верхня частина менше нахилена до середини, порівняно з попереднім підтипом;
- 3) вази з майже прямими стінками та злегка звуженою верхньою частиною. Подібних виробів знайдено багато у Стжижові, але є вони і в східній частині ареалу СК.

Вазоподібні вироби виявлені лише на поселеннях.

Тип IV. Посуд з кулястим тулубом. Шийка виробів циліндрична, але отвір великий. Серед них виокремлюються 2 групи:

- 1) посудини з майже кулястим вигином корпусу;
- 2) вироби з S-подібним профілем. Ці посудини досить стійкі - мають широке дно. Неякісно випалені, стінки лупляться. Посуд походить із поховань (Грудек Надбужний) і поселень (Ставок, Чудви, одна із Горчина).

Крім названих типів, виділено вироби **бочкоподібні** (всього 8 посудин), **чахоподібні, чарки, кубки та черпаки, миски та мисочки** (Рис. 4:1, 4) [4].

Крім посуду, носії СК робили ще кружечки, прясла. Але таких виробів відомо дуже мало. Щоправда, на Дубенщині В.Ткачем останніх виявлено цілу колекцію.

Декор керамічних виробів СК. За підрахунками Є. Глогіка, у 95% на посуд стжижовської культури нанесена орнаментация (Рис. 7). Вважається, що вони орнаментувалися після підсушування виробів перед випалом. Інколи, дуже рідко, декорувалися денця та внутрішні частини вінець. Приблизно 70% виробів прикрашені відтисками шнура. Це були різної товщини шнури, але скручені правобічно (М. F. Foss). М. Ф. Форс опираючись на етнографічні спостереження, писав, що декор у первісних громадах не був лише орнаментом, але мав певну символіку і ніс певну інформацію, поняття, можливо, про призначення виробу: для зберігання продуктів, належність власнику, охоронні функції - як у трипільців зображення змія. На нашу думку, в декорі переважали традиційні мотиви оздоблень і часто в довільній художній формі, без особливого змісту. На це вказує, можливо, велика різноманітність варіацій з відтисками шнура, яку бачимо на посуді СК.

На кераміці СК інколи видно орнаменти з рядів рисок чи «паркетних» відтисків, дрібних вдавлень, які виконувалися дерев'яними чи кістяними знаряддями. Ще інші прикрашалися відтисканням нігтя, пальця на краю вінець. Такі елементи слугували доповненням до інших відтисків [4, с. 7-115].

За допомогою шнурового штампа стжижовські гончарі творили неперевершені зразки, декору із здвоєних (парних), одиничних, суцільно укладених, паралельних, хвилястих, ромбічних, ялинкових вдавлень, коротких вертикальних або наскісних сітчастих мотивів (Рис. 1, Рис. 2). Спорадично на Люблінщині використовувався прокреслений лінійний декор. Тектоніка та орнаментика посуду доповнювалася округлими вухами, валиками (одиничними чи кількома на одній посудині). Стосовно посуду катакомбної культури С. Братченко використовував термін «катакомбне барокко». Подібне означення можна вживати і до виробів СК (Рис. 3).

Кераміка з різних регіонів Волинської височини має певні характерні особливості. Так вироби СК з пам'яток Дубенського р-ну Рівненської обл. мають дуже різноманітну за формою та орнаментациєю (при практично однаковому складі глиняного тіста, обробці посудини до випалу та міцності черепка). Першовідкривач багатьох пам'яток СК на Дубенщині В. Ткач зазначає, що індивідуальність при виготовленні посуду особливо помітна в горщиках та мисках, що ускладнює їх розподіл на типи, а також в орнаменті, який утворює велику кількість орнаментацийних систем, багато з яких застосовані лише 1-3 рази [3, с. 581]. Це пояснюється як її власними особливостями гончарства, так і впливами межановицької, городоцько-здовбицької та багатоваликової культур.

Посуд СК відзначається слабким або середнім випалом. Він меншої твердості порівняно з межановицьким, крихкий. Виробам притаманні такі кольори: коричневий, сіруватий, близький до червоного. Як домішка використовувався пісок та шамот, інколи лише пісок. Рідко домішувались в глину жорства або товчений кремій. Остання особливість завдячувала впливу межановицької культури. Більшість виробів мають поверхню, вкриту розчесами, нанесеними по сирій глині із зовнішнього (інколи і з внутрішнього) боку посудин. Окремі вироби старанно зглажені або лощені (імовірно запозичення в носіїв багатоваликової кераміки).

В. Ткач виділяє такі форми керамічних виробів на поселеннях СК Дубнівського р-ну: амфори, горщики, миски, кухлі, черпаки та маленькі вироби.

Амфори, горщики і миски згаданий дослідник поділяє на типи [3, с. 581-582].

Орнаментация кераміки дубенських пам'яток СК має свої особливості. В. Ткач розподіляє її на рельєфну та відтиснену. До рельєфної належать валики, нанесені на горловинах або на стінках. До них також належать виступи межановицького типу, та гуцзакі. Відтискний орнамент дуже різноманітний: простий та комбінований. До простого В. Ткач відносить відтиски шнура (одиничний горизонтальний; парний горизонтальний; вертикальний; косий; вертикальний шнуровий зигзаг; короткий вертикальний або косий) і штампи (зернистий, продовгувато-зернистий, округлий, напівкруглий, трикутний серцеподібний, місяцеподібний), косі лінії [3, с. 584].

Керамічні вироби стжижовської культури є не лише доскональними зразками давнього керамічного мистецтва, але й важливим джерелом у вивченні етнічних процесів на Волинському Поліссі та Волині за доби бронзи.

Рис.1

Рис.2

Рис.3

Рис.4

Рис.5

Рис.6

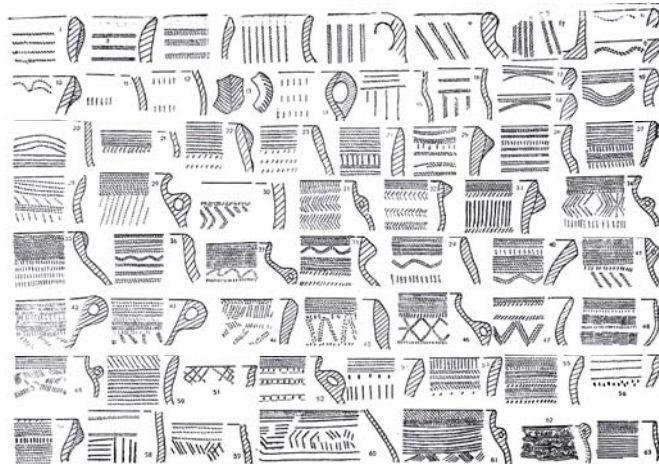

Рис.7

Джерела та література

1. Охріменко Г. Особливості стжижовської культури Волині та Волинського Полісся/ Г. Охріменко, М. Кучинко, Н. Склярєнко, І. Шовковин // Олександр Цинкаловський та праісторія Волині / Г. Охріменко, Н. Склярєнко та ін. - Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2007. - С. 425-456.
2. Охріменко Г. Розвиток керамічного виробництва на Волині: [навч. посіб.] / Г. Охріменко, М. Кучинко, Н. Кубицька. - Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2003. - 247 с.
3. Ткач В. Пам'ятки культур ранньої бронзи в середній течії р. Ікви (культури шнурової кераміки) / В. Ткач // Олександр Цинкаловський та праісторія Волині / Г. Охріменко, Н. Склярєнко та ін. - Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2007. - С.571-709.
4. Głosik J. Kultura strzyżewska // Materiały starożytne. -Wrocław-Warszawa- Krakow: Zakład narodowy im. Ossolińskich, 1968. - Т. 11. — S.7-115.

УДК 904: 726.95

А.М.Климчук

ХРЕСТИКИ-ЕНКОЛПІОНИ – МИСТЕЦЬКІ ТВОРИ ЮВЕЛІРНОГО РЕМЕСЛА

Ювелірні вироби релігійного призначення періоду Київської Русі, в тому числі й хрестики-енколпіони, не вивчені належним чином. Метою цієї статті є спроба дати характеристику енколпіонам як мистецьким творам ювелірного ремесла. Охарактеризовано цілому енколпіони, техніку їх виготовлення та подано основну класифікацію. Окрему увагу в статті звернуто на ювелірні майстерні, знайдені на Волині та Крилоській горі в Галичі, в яких виготовлялися хрестики-енколпіони.

Ключові слова: Київська Русь, ювелірне мистецтво, хрестики-енколпіони.

Ювелирные изделия религиозного назначения периода Киевской Руси, в том числе и крестики-энколпионы, не изучены должным образом. Целью этой статьи является попытка дать характеристику энколпионов как художественным произведениям ювелирного ремесла. Охарактеризовано целому энколпионы, технику их изготовления и представлен основную классификацию. Особое внимание в статье обращено на ювелирные мастерские, найденные на Волини и Крылоской горе в Галиче, в которых изготавливались крестики-энколпионы.

Ключевые слова: Киевская Русь, ювелирное искусство, крестики-энколпионы.

Jewelry religious purposes of Kievan Rus period, including cross-Encolpyon not studied properly. The purpose of this article is an attempt to characterize Encolpyon as works of art jewelry craft. Oharektyryzovano whole Encolpyon, their manufacturing techniques and presents the basic classification. Particular attention is drawn to Article jewelery workshops found in Volyn and Kryloska Gora in Galicia region, which made crosses Encolpyon.

Key words: Kievan Rus, jewelry, crosses Encolpyon.

Ювелірні вироби доби Київської Русі вражають високою естетикою і технікою виконання. Були відомі і застосовувалися чорніння срібла, лиття з дорогоцінних металів, карбування, інкрустація, техніка скані (узори з тонких металевих ниток) і зерні (прикраси з напаяних дрібних металевих кульок). Вершина ювелірного мистецтва – техніка перегородчатої емалі. Прийшла вона з Візантії, але незабаром київські майстри перевершили вчителів. Процес виготовлення схематично виглядав так. На золоту пластину наплавляли тонкі золоті перегородки, отримані порожнини заповнювали емалевим порошком і розплавляли його. У древніх скарбах знайдені прикраси з зображенням сирен, дерева життя, квіткового орнаменту. Німецький знавець ремесел Теофіл (XI століття), перелічуючи в своїй записці країни, які уславилися в різних мистецтвах, на почесному місці назвав Русь, майстри якої були відомі своїми виробами «з золота з емаллю і з срібла з черню».

Окремі предмети релігійного ювелірного мистецтва Русі, переважно це енколпіони, хрестики та іконки, були опубліковані раніше Г. Власовою [1], О. Гаврилюком [2], В. Олійником [7], І. Русановою [11], О. Ратичем [9], В. Рожком [10], М. Ягодинською [13, 14] та іншими. Та слід визнати, що ювелірні предмети релігійного призначення не вивчені належним чином до цих пір. Головною перепоною тут є проблема з їхнім датуванням. В. Н. Перетц у праці «Про деякі причинки для датування давньоруського мідного лиття» запропонував 7 пунктів, які необхідно мати на увазі при вивченні мідного лиття.